

سيرة رسول الله يا السيرة النبوية

دکتر علی نقی منزوی

فصلنامه کتاب، نشریه کتابخانه ملی جمهوری اسلامی، دوره چهارم، شماره یکم، بهار

۱۳۷۲، برگه ۱۳۱ - ۱۳۹

به کوشش

محمد ابراهیم ذاکر

- ۱..... سیرة رسول الله يا السيرة النبوية
- ۱..... چكیده
- ۱..... سیره نویسی
- ۲..... سیرة رسول الله (ص)
- ۲..... یکم: ابن اسحاق (د: ۱۵۰ق)
- ۳..... دوم ابن هشام (د: ۲۱۸ق)
- ۳..... سوم وزیر مغربی (۳۷۰-۴۱۸ق)
- ۵..... نسخه شناسی سیره
- ۸..... کتاب نامه
- ۸..... نمایه کتاب و مقاله

سیره رسول الله یا السیره النبویه

دکتر علی‌نقی منزوی

فصلنامه کتاب، نشریه کتابخانه ملی جمهوری اسلامی، دوره چهارم، شماره یکم، بهار ۱۳۷۲،

برگه ۱۳۱ - ۱۳۹

چکیده

سیره‌نویسی

کهن‌ترین و معروف‌ترین سیره رسول الله (ص) به ابن اسحاق فارسی نسبت داده می‌شود. ابن هشام این اثر را بازسازی کرد، سپس در سده چهارم هجری، وزیر مغربی آن را ویراستاری و بخش‌بندی کرد. نویسنده، پس از معرفی ابن اسحاق، ابن هشام و وزیر مغربی، نسخه‌ای از کتاب وزیر مغربی را که در کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران نگهداری می‌شود، معرفی می‌کند.

این عنوان در سده‌های آغازین اسلام بر نگاشته چندین کس اطلاق شده است. معروف‌ترین و شاید کهن‌ترین آن‌ها که تا امروز به جا مانده و چاپ شده است، کتابی است که ابن اسحاق فارسی (۸۵ - ۱۵۰ ق) در سده نخست آن را نگاشته، سپس ابن هشام (د: ۲۱۸ ق) آن را بازسازی کرده است. ویژگی نسخه جای گفتگوی ما در این است که سومین بار در آغاز سده چهارم هجری به دست وزیر مغربی (۳۷۰ - ۴۱۸ ق) نوسازی؛ یا دست کم ویراستاری و بخش‌بندی شده است.

اینک کلمه‌ای چند در شناخت آن سه تن نامور که در این کتاب دست داشته‌اند:

اول: محمد بن اسحاق مولای فارسی بو عبدالله پسر یسار مطلبی الولاء، کهن‌ترین تاریخ‌نگار ایرانی عربی‌نویس است. در مدینه پیرامون سال ۸۵ ق زاده شد. نیای او یسار پسر خیار پسر گوتان، از مسیحی‌شدگانی بود که به دستور پادشاه ایران در «نقیره»، نزدیک شهر «عین تمر»، به جرم مرتدشدن از آیین زردشت، زندانی بوده‌اند، پس خالد بن ولید به سال ۱۲ ق پس از

دکتر علی‌نقی منزوی

پیروزی آنان را اسیر کرده به مدینه فرستاد. او برده قیس بن مخرمه مطلب شد و فرزندانش اسحاق، موسی و عبدالرحمان «مطلبی ولاء» خوانده شدند.

سیره رسول الله (ص)

یکم: ابن اسحاق (د: ۱۵۰ق)

محمد بن اسحاق از جوانی، بر خلاف نظر سلفیان، به گردآوری اطلاعات گرایش می داشت و به شیوه ایرانیان در کسب علم فرقی میان زن و مرد نمی دید. پس در دانش تاریخ شناخته شد.

در سال ۱۴۳ق در زمرة اطرافیان عباس بن محمد حاکم جزیره (کردستان) بود، سپس در هاشمیه به دربار منصور خلیفه عباسی (۹۵ - ۱۵۸ق) راه یافت و به دستور او کتابی در تاریخ جهان از آدم تا آن روزگار در سه بخش:

- آغاز کار؛

- بعثت؛

- جنگ‌ها؛

او آن را برای پسرش مهدی نگاشت، سپس آن را به دستور منصور خلاصه و کوتاه کرد و بدو پیشکش نمود، پس به دستور مهدی، ولیعهد منصور، به ری که در آن روزگار نوسازی می شد، فرستاده شد، سپس به عراق بازگشت و در بغداد بزیست تا در سال ۱۵۰ یا ۱۵۱ق درگذشت و در گورستان خیزران (گورستان کنونی بوحنیفه) به خاک سپرده شد.

سیره ابن اسحاق در سده هفتم هجری به دست رفیع الدین اسحاق همدانی دادرسی ابرقوه به فارسی گردانیده شد که چاپ شده است؛ لیکن جای گفتگوی ما نیست.

دوم ابن هشام (د: ۲۱۸ق)

ابن هشام (... - ۲۱۸ق) عبدالملک پسر هشام پسر ایوب. او را به قبیله‌هایی از عرب چون حمیر و معافر و ذهل و سدوس نسبت داده‌اند، این نسبت‌های گوناگون جز به ولاء نتواند بود و تبار او ناشناخته‌تر از ابن اسحاق فارسی است. همین اندازه می‌دانیم که در بصره زاده و بزرگ شده و از آن جا به مصر رفته است.

تاریخ تولد او دانسته نیست.

مرگ او در ۲۱۳ و ۲۱۸ق مردد گفته شده است.

ابن هشام سیره ابن اسحاق را کوتاه کرد و چیزهایی بر آن بیفزود و آن را بازسازی کرد.

ابن هشام، که نسبت ایرانی آشکار مانند ابن اسحاق نداشت و عرب‌گراتر از او بود، به قدری و شیعی بودن متهم نشد؛ شاید به همین سبب سیره رسول الله بیش از آن که به نخستین نگارنده‌اش، ابن اسحاق شهرت داشته باشد، به ابن هشام نسبت داده شده است.

سوم وزیر مغربی (۳۷۰ - ۴۱۸ق)

وزیر مغربی (۳۷۰ - ۴۱۸ق) ابوالقاسم حسین بن علی بن حسین بن علی، نسب به ساسانیان می‌رساند.

خاندان او به سبب تندروی در تشیع و کشاکش با فقهیان سنی دربار خلیفه از بغداد به سوریه رفتند. پدرش علی به دربار سیف‌الدوله همدانی (۳۰۳ - ۳۵۶ق) نیمه شیعی راه یافت و به وزیری سعدالدوله پسر سیف‌الدوله گمارده شد و گویا به همان سبب تندروی از وی برنجید و از حلب به مصر نزد فاطمیان رفت.

وزیر مغربی در مصر به سال ۳۷۰ق متولد شد.

روابط وزیر مغربی با فرانوایان اسماعیلی مصر در دوران حاکم بامرالله تیره شد؛ تا آن جا که در ذی‌قعدة سال ۴۰۰ق پدر وزیر و عموی او و دو برادر وزیر به دستور حاکم کشته شدند و وزیر مغربی از مصر بگریخت و به فرمانروای رمله فلسطین به نام حسان بن جراح طایی پناه برد و سپس به حجاز رفت و در هر دو جا فرمانروایان را ضد مصر برانگیخت؛ لیکن مصریان او را از حجاز و فلسطین نیز راندند تا به عراق آمد و به وزیر فخرالملک بوغالب پسر خلف پناه برد. چون خبر او به خلیفه قادر عباسی

(۳۸۱-۴۲۲ق) رسید، از فخرالملک تبعید او را خواستار شد؛ لیکن وزیر فخرالملک پوزش خواست و چون وزیر به واسط منتقل شد، مغربی را با خود بدان جا برد، پس چون فخرالملک کشته شد و مغربی بی‌پناه ماند، واسطه‌ها برای قادر فرستاد و از نسبت‌های غالی بودن تبری جست، پس اجازت یافت تا به بغداد آید و پس از اندکی به موصل رفت و چنین اتفاق افتاد که دبیر معتمدالدوله قراوش امیر بنی‌عقیل درگذشت و مغربی بر جای وی به دبیری گمارده شد و به کوشش پرداخت تا وزیری ملک مشرف‌الدوله بویه (۴۱۱ - ۴۱۶ق) را به دست آرد.

در این هنگام وزیر مؤیدالملک بوعلی در بغداد بازداشت شد و برای بوالقاسم مغربی دستور آمد تا از موصل به پایتخت شده به وزیری بی‌لقب و خلعت گمارده شد، ولی او حق دورکردن دزاعه دبیر را نداشت، پس پیشامدی شد که مشرف‌الدوله ناگزیر از ترک بغداد شد و مغربی به اوانا نزد ابوسنان غریب بن محمد بماند و پس از چندی رنجشی روی داد تا مغربی آن جا را رها کرده به نزد قراوش در موصل بماند، سپس بدینی خلیفه قادر بالله نسبت به او سخت‌تر شد و دستور تبعیدش را داد، پس وزیر مغربی به نزد بونصر احمد بن مروان به میافارقین شد و مهمان او بماند تا درگذشت.

و گویند: وزیر وی بود تا در ۱۳ رمضان ۴۱۸ق درگذشت.

او وصیت کرد تا جنازه‌اش را به نجف، زیارتگاه حضرت علی (ع)، برده و به خاک سپردند و شعری تشیع‌گرا را بر سنگ گورش تراشیدند.

وزیر مغربی گاهی نیز در باره کتاب دیگران کاری انجام می‌داد؛ چنان که او کتاب اصلاح المنطق ابن سکیت، شیعی شهید را به سال ۲۴۳ق، کوتاه کرد (ذریعه، ج ۲، ش ۶۳۷). از این دست است کاری که روی سیره ابن اسحاق - ابن هشام انجام داده است.

او کتاب سیره را به سی بخش هم اندازه تقسیم نمود تا روزانه یکی از آن بخش‌ها را بررسی کند تا آن را از بر کند.

کتاب دیگر وزیر مغربی ایناس خوانده شده است. (ذریعه، ج ۲، ش ۲۰۳۳)

خلکان یک دیوان شعر و نثر و ادب الخواص و المأثور فی ملح الخدور را نیز به وی نسبت داده که در ذریعه نیز منعکس است.

زرکلی کتاب السیاسة را که چاپ شده و منتخب شعر بوتمام و منتخب شعر بحتری و منتخب شعر متنبی و ردّ بر آن را بر آن‌ها افزوده است.

نسخه‌شناسی سیره

نسخه سیره جای گفتگو: نسخه ما از روی نسخه‌ای نوشته شده است که بنا بر تقسیم وزیری مغربی حسین بن علی (۳۷۰ - ۴۱۸ هـ.ق) به سی بخش تقسیم شده بود.

نویسنده [رونویس‌گر] نسخه ما در پایان نخستین بخشی که در میان داستان «اصحاب فیل» است، چنین می‌نویسد: «... عن عایشه، قالت: لقد رأیت قائد الفیل و سائسه بمکه اعمیین، مقعدین یستطعمان الناس».

... ثم الجزء الأول من سیره رسول الله (ص) من قسمة ثلاثین جزء و هي قَسَمَهُ الوزير المغربي ابي القاسم بن المغربي ادام الله تأييده و يتلوه انشاء الله في الذي بعده ... في وصفه الفيل في الشعر ...]

پس از این، به صفحه پایان می‌دهد و در آغاز صفحه بعد چنین می‌نویسد: «... بسمله، ما قيل في وصفه الفيل من الشعر: قال ابن اسحاق: فلما ردّ الله الحبشة من مكة ...»

عبارت میان [دو گروه] که نشان‌دهنده بخش‌بندی سیره ابن هشام به دست وزیر مغربی است از چاپ مصر تحقیق سه استاد: سقا، ابیاری، شلبی، ج ۱، ص ۵۹ سطر دوم حذف شده است.

عبارت « ادام الله تأييده» نشان می‌دهد که این قسمت از نسخه در حیات وزیر و پیش از مرگ او در سال ۴۱۸ ق نوشته شده است.

نویسنده این نسخه در برگ ۷۳ ب پس از چند سطر زیر عنوان «... استبدار قوم من خزاعة بولاية البيت ...» چنین می‌نویسد: « تمّ الجزء الثاني من سیره الرسول الله (ص) من اجزاء الوزير ابي القاسم ابن المغربي من قسمة ثلاثین

جزء بعون ... و يتلوه في الثالث منها تزويج قصة بن كلاب بحبي بنت خليل»، این عبارت در چاپ یادشده مصر (ج ۱، ص ۱۲۳) حذف شده است.

نویسنده نسخه ما گویا این عبارت را پایان هر یک از باب‌های سی‌گانه یاد کرده باشد و در نسخه ما در برگ‌های زیرین دیده می‌شود:

برگ ٧٦ الف، پایان جزء سوم از سی جزء برابر با ج ١، ص ١٧٨، چاپ مصر.

برگ ٩٢ الف، پایان جزء چهارم از سی جزء برابر با ج ١، ص ٢٢٨، چاپ مصر.

برگ ١١٢ الف، پایان جزء پنجم از سی جزء.

در نسخه ما پایان نامه، پنج جزء از سی جزء بخش‌بندی وزیر مغربی در بخش‌هایی کهن این نسخه باقی مانده است و در بخش‌های نونویس آن حذف شده است. بخش‌هایی که بخش‌بندی وزیر مغربی را معین کرده است بی‌تاریخ است. خط بخش‌های نونویس گوناگون است، در برگ ٢٧٢ الف تاریخ «وقت العصر يوم الخميس ٢٨ صفر ١٠٧٨ ثمان و تسعين و الف» را دارد.

در برگ ٢٧٢ الف دیده می‌شود: «لرسم الشيخ المقام جمال الدين على بن صلاح الرصاص عامله الله بالطافه الخفية و وفقنا و اياه لصالح الأعمال و حرس من جميع الأحوال مهجته بحق محمد و الأهل و لاحول و لاقوة إلا بالله العظيم. كتبه الفقير إلى رحمته و عفوه السائل من ربه المغفرة و الرضوان على بن محمد المرتضى وفقه الله تعالى».

پنج جزء از سی جزء بخش‌بندی وزیر مغربی در نسخه ما چنین دیده می‌شود:

جزء یکم، که در نسخه ما برگه‌های ١٠ تا ٥١ الف را در بردارد. در نسخه چاپ مصر تصحیح سه استاد، در ج ١، ص ١ تا

سطر ٢ دیده می‌شود که در داستان اصحاب فیل پایان می‌یابد.

جزء دوم، که در نسخه ما از بقیه داستان اصحاب فیل در برگ ٥١ تا عنوان «استبداد قوم من خزاعة بولاية البيت» برگ ٧٣

ب را در بردارد. در نسخه چاپی یاد شده بالا در ج ١ صص ٥٩ - ١٢٣ دیده می‌شود.

جزء سوم، که از عنوان «تزیج قصی بن کلاب بحبی بنت خلیل» تا عنوان «وفاة عبدالمطلب و ما رثی به من الشعر» در

چاپ یاد شده ج ١، صص ٢٣ - ١٧٨ است در نسخه ما، که افتادگی دارد، تنها در برگ‌های ٧٤ و ٧٥ و ٧٦ الف، دیده می‌شود.

نسخه پایان دارد؛ لیکن آغازش افتاده است.

جزء چهارم، که از عنوان «وفات عبدالمطلب» آغاز شده و به پایان عنوان «أخبار اليهود» پایان می‌گیرد، در نسخه ما در برگه‌ای ۷۶ ب - ۹۲ الف است، و در نسخه چاپی یاد شده بالا در ج ۱، ص ۱۷۸ - ص ۲۲۸، س ۳ دیده می‌شود. جزء پنجم، که از عنوان «حدیث اسلام سلمان فارسی» آغاز شده است. در نسخه ما از برگ ۹۲ ب آغاز شده است و پایانش افتاده است.

شماره شناسه این نسخه در کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ۲۰۱۳ ع است. ۲۷۹ برگ دارد. جلد مقوا رویه پارچه گل بوته‌دار ۲۱۰×۱۸۳۰۵ و ۲۰ سطر ۲۱۰×۱۳۰ (از آغاز تا برگ ۱۱۹).

این نسخه بی‌تاریخ است؛ لیکن در سده‌های چهارم و پنجم هجری نوشته شده است. باقی نسخه گوناگون و در برگ ۲۷۲ تاریخ تحریر، ۲۸ صفر ۱۰۷۸ آمده است، و در همین جا نام کاتب علی بن محمد المرتضی دیده می‌شود.

در مهر بیضی متمایل به دایره، کلمات «الله» و «المهدی» دیده می‌شود و چند کلمه دیگر ناخوانا است. از سیره ابن هشام نسخه‌ای در سپهسالار به شماره ۱۵۷۹ نوشته سده هفتم (فهرست، ج ۵، ص ۱۲۴) و نسخه‌ای دیگر در دانشگاه با شماره ۲۱۴۸ نوشته رجب ۱۱۰۵ (فهرست، ج ۹، ص ۸۴۶) دیده می‌شود.

این کتاب را فردیناند ووستنفلد Ferdinand Wusetenfeld در گوتینگن آلمان با مقدمه و تعلیقات آلمانی و فهرست‌ها در سه مجلد از سال ۱۸۵۸ تا ۱۸۶۰ چاپ و پخش کرد. او در مقدمه خود به وجود نسخه سی بخشی وزیر مغربی اشارت کرده؛ لیکن اطلاعی از نسخه کهنی از سده پنجم ندارد.

شایسته است از بخش‌هایی که ووستنفلد نشان می‌دهد میکروفیلم تهیه گردد تا معلوم شود که نسخه‌های ویراستاری شده این وزیر شیعی اسماعیلی با نسخ دیگر و چاپ‌های گوناگون کتاب چه اختلاف دارد.

کتابنامه

نمایه کتاب و مقاله

- ایناس، وزیر مغربی، ابوالقاسم حسین فرزند علی فرزند حسین (د: ۴۱۸ق) نک: ذریعه، ذریعه، ج ۲، ش ۲۰۳۳.
- التیجان، ابن هشام، عبدالملک، به کوشش عبدالعزیز مقالچ، صنعا، ۱۹۷۹م.
- خلاصه اصلاح المنطق ابن سکیت، وزیر مغربی، نک: ذریعه، ج ۲، ش ۶۳۷.
- الذریعه إلى تصانیف الشیعة، الجزء التاسع عشر، المآب - المجاهدات، آقابزرگ تهرانی، به کوشش احمد منزوی، چاپخانه اسلامی، تهران، ۱۳۴۸خ / ۱۳۸۹ق / ۱۹۶۹م.
- الذریعه إلى تصانیف الشیعة، الجزء الثاني، الأسارى والغلول - ایوان مدائن، آقابزرگ تهرانی، مطبعة الغری، نجف، عراق، ۱۳۱۵خ / ۱۳۵۵ق / ۱۹۳۶م.
- سیر اعلام النبلاء، ذهبی، محمد فرزند احمد، به کوشش شعیب ارنؤوط و دیگران، بیروت، ۱۴۰۵ق / ۱۹۸۵م؛
- سیره ابن إسحاق، کتاب السیر و المغازی، ابن اسحاق مطلبی، محمد فرزند اسحاق فرزند یسار (۸۵ - ۱۵۰ق)، تصحیح سهیل زکار، بیروت، دارالفکر، چاپ اول، ۱۳۹۸ق.
- السیره النبویه، ابن هشام، به کوشش مصطفی سقا و دیگران، قاهره، ۱۳۵۵ق / ۱۹۳۶م.
- سیره رسول الله (ص)، ابن هشام (د: ۲۱۸ق) نسخه خطی، سپهسالار به شماره ۱۵۷۹، سده ۷ه، نک: فهرست سپهسالار، ج ۵، ۱۲۴.
- سیره رسول الله (ص)، ابن هشام (د: ۲۱۸ق) و نسخه، دانشگاه با شماره ۲۱۴۸، رونویسی رجب ۱۱۰۵، نک: فهرست دانشگاه، ج ۹، ۸۴۶.
- سیره رسول الله یا السیره النبویه، دکتر علی نقی منزوی، فصلنامه کتاب، نشریه کتابخانه ملی جمهوری اسلامی، دوره چهارم، شماره یکم، بهار ۱۳۷۲، برگه ۱۳۱ - ۱۳۹.

سیره رسول الله، ابن اسحاق (۸۵ - ۱۵۰ق)، نسخه خطی شماره شناسه ۲۰۱۳ عربی کتابخانه ملی جمهوری اسلامی است. ۲۷۹ برگ دارد. جلد مقواریه پارچه گل بوته دار ۲۱۰×۱۸۳۰۵ و ۲۰ سطر ۲۱۰×۱۳۰ (از آغاز تا برگ ۱۱۹). بی تاریخ، گویا رونویسی سده چهارم و پنجم باشد. باقی نسخه گوناگون و در برگ ۲۷۲ تاریخ تحریر، ۲۸ صفر ۱۰۷۸، رونویس گر علی بن محمد المرتضی.

سیرت رسول الله، مقدمه، همدانی قاضی ابرقوه، رفیع الدین اسحاق بن محمد، تحقیق اصغر مهدوی، تهران، خوارزمی، چاپ سوم، ۱۳۷۷خ.

سیره ابن اسحاق، برگردان رفیع الدین اسحاق همدانی دادرس ابرقوه (سده ۷ه)، چاپ شد.

سیره ابن هشام، تصحیح همراه با مقدمه و تعلیقات آلمانی و فهرست‌ها هاینریش فردیناند ووستنفلد *Heinrich Ferdinand Wüstenfeld* (۱۸۰۸ - ۱۸۹۹)، گوتینگن، آلمان، ۱۸۵۸ - ۱۸۶۰م.

شرح السیره النبویه، خشنی، ابوذر فرزند محمد، قاهره، ۱۳۲۹ق.

فصلنامه کتاب، نشریه کتابخانه ملی جمهوری اسلامی، دوره چهارم، شماره یکم، بهار ۱۳۷۲، برگه ۱۳۱ - ۱۳۹، سیره رسول الله یا السیره النبویه، دکتر علی نقی منزوی.

فهرست کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار، جلد پنجم، علی نقی منزوی، محمدتقی دانش‌پژوه، چ تهران، ۲۵۳۶ شاهنشاهی / ۱۳۵۶خ / ۱۹۷۷م، ۷۷۱ برگه.

فهرست کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار، جلد چهارم، علی نقی منزوی، محمدتقی دانش‌پژوه، چ تهران، ۱۳۴۶خ / ۱۹۶۸م، ۵۶۰ برگه.

فهرست کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار، جلد سوم، کتب خطی فارسی، عربی و ترکی، علی نقی منزوی، محمدتقی دانش‌پژوه، چ تهران، ۱۳۴۰خ / ۱۹۶۲م، ۵۴۶ برگه.

فهرست میکروفیلم‌های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، استاد محمد تقی دانش‌پژوه، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۸خ. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، جلد نهم، کتابخانه اهدایی آقای سید محمد مشکاة، نگارش محمدتقی دانش‌پژوه، تهران، چاپخانه دانشگاه، تهران، ۱۳۴۰خ.

سیره رسول الله يا السيرة النبوية

۱۰

- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، جلد نهم، محمدتقی دانش‌پژوه، تهران، ۱۳۴۰ خ، برگه ۸۶۱ - ۱۵۰۴.
- کتاب السياسة، ابن سینا حسین فرزند علی (د: ۲۸ ق / ۱۰۳۷ م)، مقالات فلسفیه لمشاهیر المسلمین و النصاری، لویس شیخو، دارالعرب البستانی، قاهره، ۱۹۵۸ م.
- المأثور في ملح الخدور، وزیر مغربی، ابوالقاسم حسین فرزند علی فرزند حسین (د: ۱۸ ق) نک: ذریعه، ج ۱۹، ۱۷، شماره ۷۳.
- مقدمه بر خلاصه سیرت رسول الله، تلخیص شرف‌الدین محمد بن عبدالله، به کوشش اصغر مهدوی و مصطفی سقا، تهران، ۱۳۶۸ خ.
- المنتظم في تاريخ الأمم و الملوك، ابن جوزی، ابوالفرج عبدالرحمان فرزند علی، بیروت، دار الکتب العلمیه، چاپ اول، ۱۴۱۲ ق.
- وفیات الأعیان و أبناء أبناء الزمان مما ثبت بالنقل و السماع و أثبتته العیان، ابن خلکان، شمس‌الدین، ابوالعباس احمد فرزند ابراهیم فرزند ابوبکر فرزند خلکان (۶۰۸ - ۶۸۱ ق)، پژوهش احسان عباس، دارالفکر، بیروت، لبنان.

دکتر علی نقی زمینزوی